

Lidia GROEGER

ŚRODOWISKO MIESZKANIOWE A PRZESTRZEŃ MIESZKANIOWA

Dr hab. Lidia Groeger, prof. UŁ – *Uniwersytet Łódzki*

Adres korespondencyjny:

Wydział Nauk Geograficznych

Instytut Zagospodarowania Środowiska i Polityki Przestrzennej

ul. Kopcińskiego 31, 90-142 Łódź

e-mail: lidia.groeger@geo.uni.lodz.pl

1

ZARYS TREŚCI: W publikacjach geografów, socjologów i architektów zajmujących się zagadnieniami mieszkalnictwa, powszechnie stosowanymi terminami są: środowisko mieszkaniowe i przestrzeń mieszkaniowa. Jednocześnie autorzy w swych publikacjach, generalnie nie precyzują zakresu używanych pojęć i zależności występujących między tymi określeniami. O ile w literaturze występują definicje środowiska mieszkaniowego, to brak jest takiego zakresu pojęciowego dla terminu przestrzeni mieszkaniowej. Celem opracowania jest ukazanie różnego podejścia w literaturze do zrozumienia zakresu tych podstawowych pojęć oraz interpretacja relacji między środowiskiem mieszkaniowym i przestrzenią mieszkaniową, a także zaproponowanie definicji pojęcia przestrzeni mieszkaniowej i atrybutów ją charakteryzujących.

SŁOWA KLUCZOWE: Środowisko mieszkaniowe, przestrzeń mieszkaniowa.

HOUSING ENVIRONMENT AND HOUSING SPACE

ABSTRACT: In the publications of geographers, sociologists and architects, dealing with housing issues, commonly used terms are: housing environment and housing space. At the same time, the authors in their publications generally do not specify the scope of used concepts and dependencies between these terms. While in the literature there are definitions of the housing environment, there is no such conceptual scope for the term of residential space. Therefore, the aim of the study is to illustrate the approaches to understanding the scope of these basic concepts in literature, how to interpret the relationship between the two terms – housing environment and housing space and to propose a definition of the concept of housing space and attributes characterizing it.

KEYWORDS: Housing environment, housing space.

1.1. Wprowadzenie

Definiowanie pojęć jest jednym z najtrudniejszych elementów poznania i wnioskowania naukowego, zwłaszcza jeśli wraz z rozwojem danej dyscypliny naukowej zmienia się podejście do ich rozumienia. Współcześnie intensywnie rozwija się nurt badań nad jakością życia mieszkańców, obejmujący aspekty zagospodarowania przestrzennego miejsca zamieszkania, społecznego postrzegania i wartościowania środowiska czy przestrzeni mieszkaniowej. W publikacjach geografów, socjologów, architektów powszechnie stosowanymi terminami są: **środowisko mieszkaniowe** (Jałowiecki 1988; Nowicki 2004; Jałowiecki, Szczepański 2006; Zaniewska 2006; Rembarz 2010a; Dzieciuchowicz 2011a; Stachura 2014; Suliborski, Wójcik 2016), **środowisko zamieszkania** (Huguet 1983; Wódz 1991; Skibniewska 1994; Rembowska 2000; Zrałek 2000; Rembarz 2010b; Niezabitowska i in. 2012), **środowisko mieszkalne** (Ziółkowski 1972; Turowski 1979; Zrałek 2002; Jędrzejczyk 2004; Cesarski 2006; Jaszczuk-Skolimowska 2009; Dąbrowska-Milewska 2010; Dzieciuchowicz 2011b), **przestrzeń mieszkaniowa** (Folta 2004; Cesarski 2012; Groeger 2013, 2016; Runge 2017; Dzieciuchowicz, Groeger 2017; Matczak 2014; Żróbek-Różańska, Żróbek-Sokolnik, Dynowski 2017), **przestrzeń mieszkalna** (Golka 1992; Gronostajska 2007), **przestrzeń zamieszkania** (Misiak 1993; Cesarski 2012, 2014; Łukasik, Jewdokimow 2014). Różnorodne postrzeganie zakresu używanych pojęć i powszechne ich stosowanie, przy jednoczesnym braku precyzowania zakresu używanych pojęć, prowadzi do bałaganu terminologicznego. Konsekwencją takiej sytuacji jest brak jednoznacznych definicji w literaturze przedmiotu, jak i w publikacjach encyklopedycznych. Dlatego celem opracowania jest zobrazowanie, jakie są podejścia do rozumienia zakresu tych podstawowych pojęć, jak można interpretować relacje między oboma pojęciami – środowiska mieszkaniowego i przestrzeni mieszkaniowej, których wyjaśnianie zmieniało się w polskiej geografii społeczno-ekonomicznej, ale także zaproponowanie definicji pojęcia przestrzeni mieszkaniowej i atrybutów ją charakteryzujących.

Zatem poszukując definicji terminu „przestrzeń mieszkaniowa” uznano, że należy sięgnąć do źródłowego znaczenia powszechnie używanych pojęć, takich jak środowisko i przestrzeń, ponieważ ulegają one ewolucji i podlegają ciągłej dyskusji (Bartkowski 1969; Wojtanowicz 1998; Chojnicki 1999; Lisowski 2003, 2007; Degórski 2004, 2005; Maik 2004). Dotyczy to również geografii anglojęzycznej (Golledge 1976; Haggett 1983; Walmsley, Lewis 1997; Georgantis, Barreda-Tarrazona 2000; Gregory 2000; Douglas, Huggett, Robinson 2004).

1.2. Środowisko mieszkaniowe

W publikacjach architektów i geografów, pojęcie „środowiska mieszkaniowego” jest powszechnie stosowanym terminem. Ale jak podaje W. Wilczyński (2005), przed 100 laty W. Nałkowski prawie nie używał pojęcia „środowisko”. Jeszcze w latach 80. ubiegłego wieku T. Bartkowski (1986) zwracał uwagę, że termin ten ma charakter tautologiczny i geografowie powinni ograniczyć jego stosowanie. Natomiast obecnie termin ten jest powszechnie używany, co świadczy o jego uniwersalności, wieloznaczności i pojemności.

Architekci chętnie posługują się terminem „środowisko mieszkaniowe”. Politechnika Krakowska wydaje nawet czasopismo pod takim tytułem. Jednak wyjaśnienie tego terminu przez redaktorów „Środowiska Mieszkaniowego” jest bardzo ogólne i sprowadza się do określenia, że jest to „miejsce zamieszkania w środowisku przyrodniczym i kulturowym, kształtowanym przez człowieka” (www.arch.pk.edu.pl). Architekt G. Schneider-Skalska (2000: 247–248), wyjaśniając rozumienie tego pojęcia, nawiązywała do słownikowej definicji środowiska biologicznego (*Słownik języka polskiego PWN*, 1978–1981) i podała, że środowisko mieszkaniowe „to ogół wszystkich czynników ożywionych i nieożywionych, mniej więcej jednolitych na danym terenie, oddziałujących na mieszkańców i ulegających zmianom pod ich wpływem”. W najnowszej publikacji zatytułowanej *Zrównoważone środowisko mieszkaniowe...*, autorka definiuje je jako „zespół wielu elementów i czynników przestrzennych, społecznych i ekonomicznych, jest miejscem, w którym człowiek rodzi się, wzrasta i rozwija” (Schneider-Skalska 2012).

Urbanistka B. Jaszczuk-Skolimowska (2009) wskazywała, że środowisko mieszkalne najczęściej kojarzone jest z mieszkaniem bądź domem mieszkalnym wraz z najbliższym otoczeniem, a czasem pojmowane jest szerzej jako osiedle mieszkaniowe czy dzielnica. Autorka przedstawiła definicję środowiska mieszkalnego człowieka w następujący sposób: „to dom, mieszkanie zapewniające poczucie schronienia, bezpieczeństwa i intymności, a także całość otoczenia domu, mieszkania, stwarzająca warunki funkcjonowania i rozwoju człowieka, z którymi mieszkańcy się utożsamiają, a które tworzone są z poszanowaniem środowiska naturalnego” (Jaszczuk-Skolimowska 2009: 86).

Sięgnięcie do źródeł znaczenia terminów środowisko i przestrzeń może uporządkować wiedzę i jednoznacznie wyjaśnić zakres stosowanych pojęć. *Słownik języka polskiego PWN* oraz zagraniczne wydawnictwa słownikowe uwzględniają najczęściej biologiczne znaczenie środowiska, określając je jako „zespół zewnętrznych czynników oddziałujących na rozwój roślin i zwierząt”. Z kolei w słownikach geograficznych W.G. Moora (1989) i A.A. Schmiedera (1970), jak również w *Słowniku geografii człowieka* (Gregory, Johnston, Pratt, Watts, Whatmore 2009) brakuje pojęcia środowiska. Terminu tego nie używa się

w anglojęzycznych i niemieckojęzycznych charakterystykach problematyki badawczej geografii, choć jak zwykle są pewne wyjątki. Geograficzny słownik oksfordzki, którego autorką jest S. Mayhew (1997) definiuje środowisko jako otoczenie (*surrounding*), które składa się z części przyrodniczej (środowisko naturalne), części przekształconej przez człowieka (środowisko procesów i zjawisk) i części społecznej (środowisko społeczne). W encyklopediach geograficznych, jak np. *Companion Encyclopedia of Geography. The Environment and Humankind*, I. Douglas, R. Hugget i M. Robinson (2004) środowisko geograficzne nazywają ziemskim siedliskiem (*earth habitat*) i rozumieją jako dom dla istot żywych, czyli również dla człowieka, określając je ekosferą. Definicja ta jest tak mało precyzyjna, że praktycznie nie wyjaśnia znaczenia pojęcia środowiska. W polskiej *Encyklopedii powszechnej* (1996) także brakuje terminu „środowisko geograficzne”, natomiast samo środowisko charakteryzowane jest poprzez dwie kategorie środowiska – przyrodniczego i cywilizacyjnego. Podobny podział środowiska na część fizyczną (środowisko przyrodnicze) i społeczno-ekonomiczną, definiowaną jako przestrzeń życia człowieka, spotykamy w publikacji z 2000 roku pod redakcją N. Georgantis i I. Barreda-Tarrazona (za: Wilczyński 2005).

Natomiast w polskiej geografii jest to termin powszechnie stosowany już w podręcznikach szkolnych, których autorzy środowisko geograficzne odróżniają od przyrodniczego i definiują jako „wszelkie składniki powłoki ziemskiej rozpatrywane ze względu na ich wpływ na działalność gospodarczą” (Flis 1985).

Termin „środowisko” pojawił się w literaturze geograficznej w drugiej połowie XIX wieku. Jak podaje W. Flis (1985), „w początkowym okresie stosowania pojęcia środowisko, wszyscy autorzy pisali o środowisku przyrodniczym lub biofizycznym w sensie zredukowanym, mając na myśli zespół elementów począwszy od podłoża skalnego i rzeźby, na szacie roślinnej i faunie kończąc”. W końcu XX wieku wspólną cechą badań w geografii było wiązanie zagadnień środowiskowych z problemami społecznymi, co doprowadziło do stopniowego wprowadzania pierwiastka społecznego w definicję środowiska. Równocześnie, pod wpływem analiz psychologicznych, pojawiły się badania nad percepcją i postawami wobec środowiska, czego skutkiem był szybki rozwój geografii percepcji (Bartnicka 1989), która nie skupiała się na samym obrazie środowiska, ale na jego wyobrażeniu w świadomości ludności. Dlatego w geografii percepcji, środowisko oznacza środowisko zachowań ludzkich zawierające elementy subiektywnej oceny, wartości i stereotypów przechowywanych w ludzkiej świadomości. Amerykańscy geografowie N. Gale i R.G. Golledge (1989) wskazywali, że wiedza na temat środowiska posiada składnik pochodzący z odbioru zmysłowego (treść) oraz czynnik porządkujący (formę) narzucany przez podmiot. Koncepcja środowiska zachowań wyraźnie odbiega od innych geograficznych sposobów pojmowania środowiska. Jednak i w tym przypadku wykorzystano termin środowiska, choć

idea jego stosowania zaprzecza podejściu deterministów. Widzą oni w środowisku niezależny od człowieka i obiektywnie istniejący świat, którego obraz może być biernie odzwierciedlany w ludzkim umyśle. Problem w definiowaniu pojęcia „środowisko”, jak się wydaje, wynika z odmiennych podejść filozoficznych i metodologicznych.

Próby systematyzacji koncepcji środowiska podjął się W. Wilczyński (2005) (tab. 1). Zwrócił on uwagę na różnice w zakresie znaczeniowym, polegające na rozróżnieniu tego, co niezależne od człowieka, od tego, co zawiera wytwory ludzkie, a także na różnice wynikające ze stanowisk filozoficznych autorów definiujących to pojęcie. W tym względzie odwołał się do Platona i sofistów, którzy dzielili świat zewnętrzny na to, co z natury (gr. *Fysei*) i to, co jest z ustanowienia ludzkiego (gr. *Thesei*). Podzielił zatem geografów na dwie grupy: jedną – traktującą środowisko jako zbiór przedmiotów materialnych, obiektywnie istniejących i poznawalnych oraz drugą – starającą się wnikać w ich status metafizyczny, dociekając ich istoty. Taka klasyfikacja zakresu pojęciowego terminu „środowisko” wywodzi się z przeciwstawiania podmiotu i przedmiotów oraz subiektywnych zjawisk obiektywnym rzeczom. Na podstawie kojarzenia podstawowych rozróżnień poznawczych W. Wilczyński usystematyzował rozumienie środowiska w dwie pary przeciwstawnych sposobów jego pojmowania – ekologizm i ekonomicizm oraz modernizm i klasycyzm.

Tabela 1. Koncepcje środowiska na tle podstawowych stanowisk poznawczych

Wyszczególnienie	Środowisko jako układ obejmujący także twory ludzkie (gr. <i>Thesei</i>)	Środowisko jako byt istniejący niezależnie od człowieka (gr. <i>Fysei</i>)
Pomijanie kwestii statusu ontologicznego	rzeczywistość wyidealizowana (nurt ekonomiczny)	świat znany z doświadczenia (nurt modernistyczny)
Wnikanie w istoty badanych zjawisk	świat specjalnie ludzki (nurt klasyczny)	ład kosmiczny (nurt ekologiczny)

Źródło: W. Wilczyński (2005).

W nurcie ekonomicznym, środowisko jest pojmowane jako zespół (lub system) współzależnych elementów naturalnych i wytworów działalności gospodarczej, które tę działalność warunkują i jednocześnie w jej wyniku podlegają zmianom. Według S. Leszczyckiego (1972), środowisko jest zespołem materialnych składników, tzn. realnym otoczeniem. W celu podkreślenia ekonomicznego punktu widzenia, geografowie ekonomiczni często stosują określenie „środowisko człowieka”. Badacze reprezentujący nurt ekonomiczny ograniczają rozumienie środowiska do zasobów i walorów możliwych do zagospodarowania. Celem badań realizowanych w tym nurcie jest ocena wykorzystania zasobów i racjonalizacja

gospodarowania z zastosowaniem rachunku ekonomicznego. W nurcie ekonomicznym coraz częściej zamiast terminu „środowisko”, używa się określenia „system geograficzno-ekonomiczny” (Domański 1982) lub „przestrzeń ekonomiczna” (Leszczycki 1972).

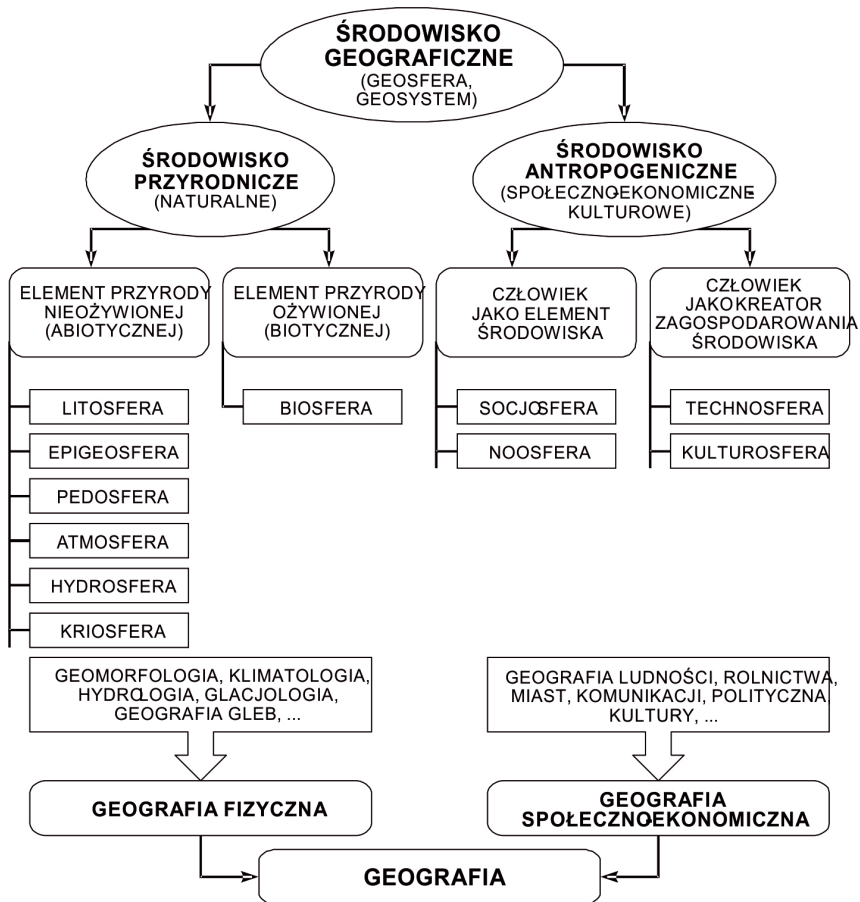
Nurt modernistyczny, który jest charakterystyczny dla geografii fizycznej kompleksowej i ekologii krajobrazu, zakłada wielodyscyplinarne podejście do całościowego badania środowiska, często określanego jako „środowisko przyrodnicze lub fizycznogeograficzne”. T. Bartkowski (1986) szeroko omówił różnice między stosowanymi w tym nurcie pojęciami, takimi jak środowisko i geokompleks. Środowisko postrzegane jest tutaj jako coś więcej niż tylko suma jego części składowych. M. Przewoźniak (1999) wskazał na występującą rozbieżność między deklaracjami kompleksowości a stosowanymi metodami badań, które przy swej rozbudowanej i skomplikowanej procedurze nie ułatwiały lepszego zrozumienia rzeczywistości.

W nurcie ekologicznym wprowadzono systemowe ujęcie do pojmowania środowiska, opisując je jako system „człowiek–gospodarka–przyroda” (Kostrowicki 1992). W centrum rozważań został postawiony człowiek, przez którego pryzmat widzenia i rozumienia postrzega się środowisko. W tym przypadku nie chodzi o to, aby rozumieć środowisko w sensie fizycznym jako obiektywną rzeczywistość, ale jako obraz ukształtowany w zbiorowej świadomości społeczeństwa. W nurcie ekologicznym wprowadzono element subiektywnego postrzegania człowieka w badaniach nad środowiskiem.

W nurcie klasycznym pojęcie „środowisko” nie jest kategorią przyrodniczą ani humanistyczną, lecz elementem geograficznej rzeczywistości, wytworzonym na podłożu przyrodniczym w procesie historycznego oddziaływania społeczności reprezentującej określoną cywilizację. Termin ten zawiera konotacje społeczne, organizacyjne, historyczne, estetyczne, wynikające ze stylu życia ukształtowanego na podłożu cywilizacyjnym i przyrodniczym (Wilczyński 2005). Zatem środowisko to rezultat „sposobu zamieszkiwania”, (*genre de vie*)¹, którego istotę stanowi wzajemne dopasowanie się społeczeństwa i warunków otoczenia (Buttimer 1993). Nie jest ono tylko zbiorem materialnych obiektów, ale światem codziennego życia, widzianym przez pryzmat ludzkich wartości, problemów, stereotypów przypisywanych poszczególnym miejscom i obiektom w trakcie historycznego rozwoju. Środowisko, będąc obrazem zakodowanym w zbiorowej świadomości, często odległym od obiektywnej rzeczywistości, naznaczone jest selektywnością i subiektywnością. Według A. Buttimer (1993), ziemia jest domem rodzaju ludzkiego, z którego punktu widzenia powinna być badana przy użyciu humanistycznych środków.

¹ Termin *genre de vie* pochodzi od P. Vidal de la Blache’a i oznacza, że styl życia w danym regionie jest odbiciem w krajobrazie tożsamości ekonomicznej, społecznej, politycznej oraz psychologicznej.

M. Degórski (2005) w publikacji *Środowisko przyrodnicze a środowisko geograficzne* zaprezentował model środowiska jako megasytem łączący w sobie dwa środowiska – przyrodnicze i antropogeniczne (ryc. 1). Schemat w czytelny sposób przedstawia elementy składowe środowiska, określanego przez autora „środowiskiem geograficznym”. M. Degórski wzbogacił je terminem przestrzeni. Jak pisze: „środowisko geograficzne łączy zaś w sobie dwie podstawowe kategorie przestrzeni geograficznej, a mianowicie środowisko przyrodnicze i środowisko antropogeniczne” (Degórski 2005: 122).

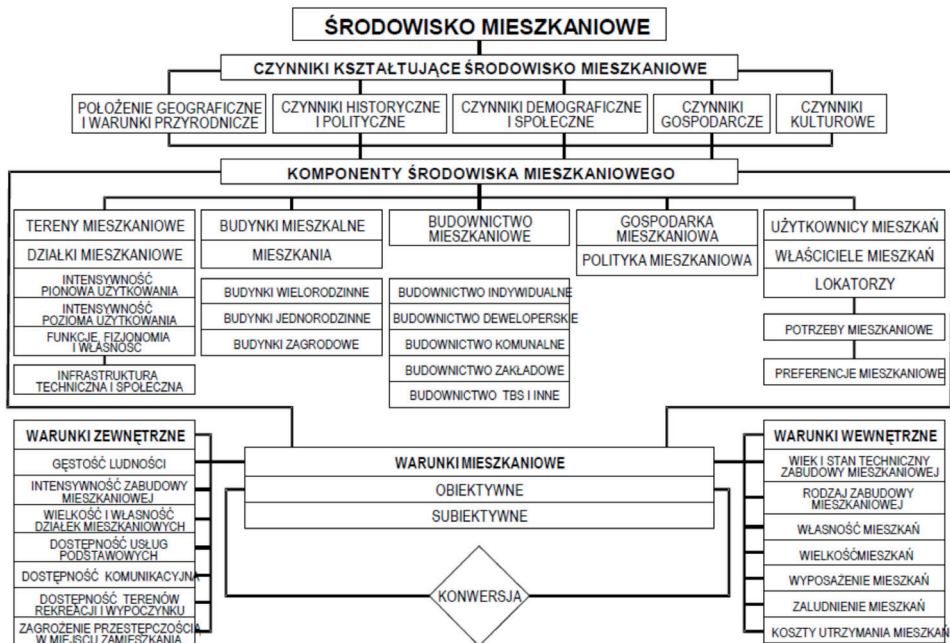
Ryc. 1. Środowisko geograficzne jako megasytem
Źródło: M. Degórski (2005).

1.2.1. Modele środowiska mieszkaniowego

W końcu lat 70. XX wieku A. Suliborski (1976) przedstawił próbę zdefiniowania pojęcia „środowisko mieszkaniowe miasta” z punktu widzenia badań geograficznych oraz modelową koncepcję jego identyfikacji. Środowisko mieszkaniowe określił jako „zbiór miejsc (punktów) zamieszkania, zidentyfikowany za pomocą zbioru istotnych dla człowieka elementów społeczno-ekonomiczno-przyrodniczych otaczających te miejsca oraz relacji zachodzących między elementami a punktami zamieszkania, jak i relacji międzyelementowych”. Jednocześnie podkreślił, że dla każdego miejsca zamieszkania jest ono inne i bezpośrednio zależne od struktury przestrzeni miejskiej, ale nie jest z nią tożsame. Środowisko mieszkaniowe posiada aspekt ekologiczny, a jego treść stanowią elementy przestrzeni miejskiej pełniące funkcje mieszkaniowe lub determinujące środowisko jako całość. W tym ujęciu pojawia się zarówno termin „środowisko”, jak i „przestrzeń”. A. Suliborski uznał, że przestrzeń miejską w odniesieniu do miejsca zamieszkania w dowolnym punkcie można podzielić na cztery strefy. Pierwszą jest punkt zamieszkania, czyli mieszkanie będące obudowaną częścią przestrzeni, przeznaczoną dla jednej rodziny. Drugą strefę stanowi budynek, który uzupełnia funkcje mieszkania i tworzy z nim zwartą całość. Trzecia strefa to teren otaczający budynek, którego granice utożsamiane są z granicami nieruchomości. Strefę czwartą stanowi przestrzeń położona poza granicami nieruchomości mieszkalnej, z którą człowiek pozostaje w bezpośrednim kontakcie – jej granice są płynnie określone w zależności od rodzaju zabudowy i aktywności mieszkańców. Ze względu na zróżnicowanie formy, niejednorodność treści, funkcji oraz rozległość przestrzenną, przestrzeń środowiska mieszkaniowego można podzielić na: wewnętrzną – obejmującą strefę mieszkania i budynku oraz zewnętrzną – obejmującą swym zasięgiem nieruchomość i otoczenie miejsca zamieszkania.

Model środowiska mieszkaniowego przedstawił w 2011 roku także J. Dzieciuchowicz. Jednak jego opracowanie zawiera, jak sam to określił, „przestrzenne analizy środowiska mieszkaniowego” (ryc. 2). Zatem należy zadać pytanie, jakie są zależności między środowiskiem a przestrzenią mieszkaniową? Tym bardziej, że zaproponowana definicja środowiska mieszkaniowego jest bardzo pojemna.

J. Dzieciuchowicz (2011a) traktuje środowisko mieszkaniowe bardzo szeroko „z uwzględnieniem jego płaszczyzny przestrzennej, historycznej, morfologicznej, funkcjonalnej, prawnowłasnościowej, ekonomicznej, społecznej i kulturowej. Obejmuje ono tereny i zabudowę mieszkaniową wraz z towarzyszącą im infrastrukturą społeczną i techniczną oraz budownictwo mieszkaniowe i gospodarkę mieszkaniową, a także użytkowników lokali mieszkalnych określonych jednostek terytorialnych”. W zaproponowanym modelu środowiska mieszkaniowego rozbudowane zostały aspekty antropogeniczne ze znikomym uwzględnieniem komponentów przyrodniczych środowiska.

Ryc. 2. Model środowiska mieszkaniowego według J. Dzieciuchowicza

Źródło: J. Dzieciuchowicz (2011a).

O ścisłym związku obu pojęć, środowiska i przestrzeni, świadczy również definicja K. Dziewońskiego (1988: 18), według którego „przestrzeń geograficzna to środowisko materialne człowieka”. W literaturze można spotkać alternatywne podejścia do zakresu obu pojęć.

1.3. Przestrzeń mieszkaniowa

Pojęcie przestrzeni, jak i jej określenie jako przestrzeni mieszkaniowej wykorzystywane jest w wielu dyscyplinach naukowych. Brak doprecyzowania obydwu terminów uzasadnia przytoczenie tu głównych ujęć rozumienia przestrzeni. Jest to o tyle istotne, że proponowane podejście do badań nad przestrzenią mieszkaniową wykorzystuje dorobek nie tylko geografii, ale również architektury, urbanistyki, socjologii i ekonomii. Problem z jednoznacznym określeniem używanych pojęć w różnych dyscyplinach naukowych skłania do podjęcia próby dokonania wyboru najistotniejszych, z punktu widzenia geografa, teoretycznych ujęć przestrzeni, tym bardziej, że oprócz geografii wykorzystywane jest dorobek nauk pokrewnych.

Już sam przykład stosowania różnych klasyfikacji przestrzeni geograficznej związany był ze stosowaniem odmiennych podejść do jej badania w polskiej geografii społeczno-ekonomicznej (tab. 2).

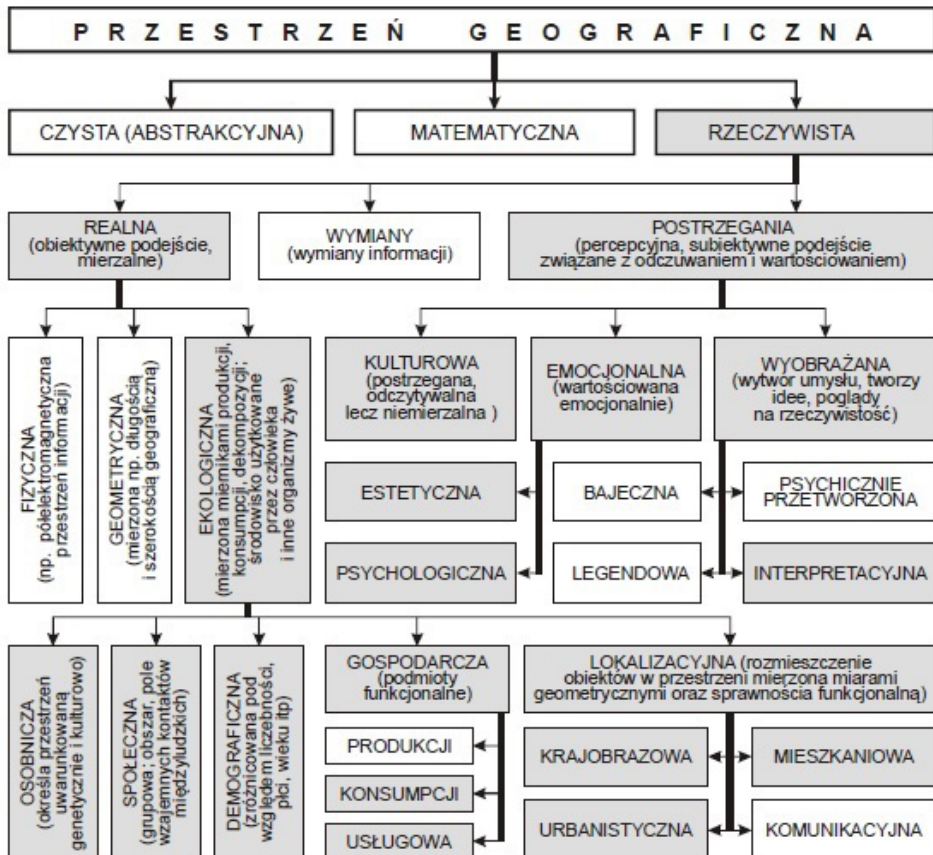
Tabela 2. Przestrzeń i środowisko w poszczególnych wzorcach wyjaśniania w polskiej geografii społeczno-ekonomicznej

Cechy	Wzorzec					
	klasyczny	dogmatyczny	pozytywistyczny	dialektyczny	personalistyczny	realistyczny
Podstawy filozoficzne	neokantyzm	neostalinizm	neopozytywizm	strukturalistyczny neomarksizm	personalizm	realizm
Nauka wzorcowa	historia	ekonomia	fizyka	socjologia	psychologia	nauki techniczne
Stanowisko w sporze o uniwersalia	nominalizm	skrajny realizm pojęciowy	konceptualizm	umiarkowany realizm pojęciowy	nominalizm	dualizm
Koncepcja przestrzeni	absolutystyczna	nihilistyczno-woluntarystyczna	fizykalna	relatywistyczna	aksjologiczna	fizykalna
Przestrzenie w geografii	banalne	konkretne	abstrakcyjne	konkretne i abstrakcyjne	abstrakcyjne i konkretne	banalne
Typowa przestrzeń	geograficzna	ekonomiczna	społeczno-ekonomiczna	społeczna	kulturowa	geonomiczna
Rola przestrzeni w geografii	<i>differentia specifica</i> (mitologizacja)	przypadkowa	objaśniająca (fetyszyzm przestrzenny)	konieczna, lecz niewystarczająca	sensualna	instrumentalna (slogan)
Koncepcja środowiska	geograficzne	przyrodnicze	naturalne lub bezprzymiotnikowe	przyrodnicze i antropogeniczne	kulturowe	człowieka
Koncepcja człowieka	<i>homo geographicus</i>	<i>homo faber</i>	<i>homo oeconomicus</i>	<i>homo socialis</i>	<i>homo personalis</i>	<i>homo frustratus</i>
Postać geografii człowieka	antropogeografia	geografia ekonomiczna	geografia społeczno-ekonomiczna	geografia społeczno-ekonomiczna	geografia społeczna	geografia społeczno-ekonomiczna

Źródło: Z. Rykiel, M. Pirveli (2005).

A.S. Kostrowicki (1997) zajmując się relacjami między człowiekiem a jego środowiskiem przyrodniczym zauważył, że pojęcie przestrzeni staje się dominujące zarówno w życiu codziennym, jak i w naszej aktywności poznawczej.

Występuje jednak wiele definicji tego terminu. Wieloznaczność jego pojmowania powoduje często trudności we wzajemnym porozumieniu się osób zajmujących się badaniami przestrzennymi – geografów, urbanistów, architektów, socjologów. Geografia społeczno-ekonomiczna ukierunkowuje i zarazem ogranicza pojmowanie przestrzeni poprzez pryzmat miejsca człowieka w przestrzeni, sposobów jej postrzegania, analizowania i wartościowania oraz użytkowania. Dlatego klasyfikacja przestrzeni „geograficznej” według A.S. Kostrowickiego, zasadniczą uwagę skupia na podziałach przestrzeni w ramach geografii społeczno-ekonomicznej, często określanej geografią człowieka (ryc. 3). Jego klasyfikacja została oparta na cechach przewodnich przestrzeni, takich jak: mierzalność, postrzegalność i wartościowość. Cechy te występują zarówno w ujęciu obiektywnym, jak i subiektywnym.

Ryc. 3. Klasyfikacja przestrzeni geograficznej według A.S. Kostrowickiego

Uwaga: wyróżniono typy przestrzeni, które w zależności od zaproponowanego ujęcia badawczego mogłyby obejmować przestrzeń mieszkaniową

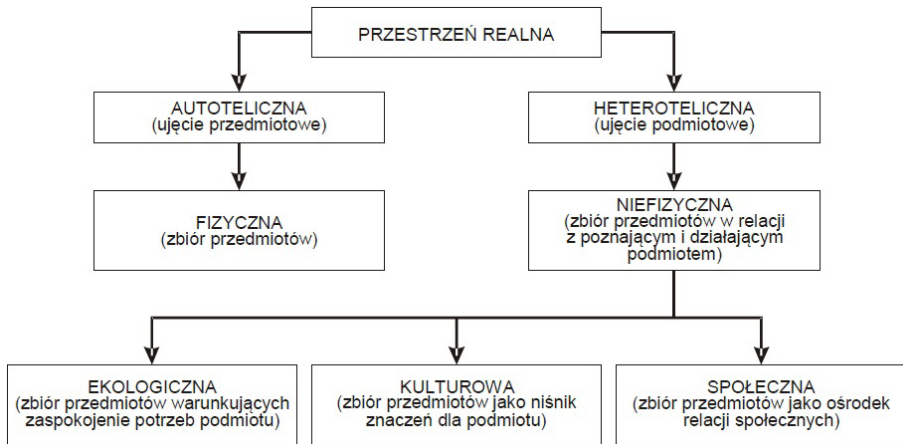
Źródło: opracowanie własne na podstawie: A.S. Kostrowicki (1997: 125–139).

Jak twierdził A.S. Kostrowicki (1997), w ujęciu subiektywnym możliwe jest odpowiedzenie na nurtujące geografów pytania dotyczące tego, jak subiektywnie dzielona jest przestrzeń, jakie są relacje między subiektywnymi i obiektywnymi klasyfikacjami, które zmienne (fizyczne, społeczne i kulturowe) charakteryzujące środowisko i ludzi odnoszą się do subiektywnego dzielenia przestrzeni oraz jakie są relacje między przestrzenią obiektywną i subiektywną a zachowaniami przestrzennymi ludzi? Ponieważ obydwie podejścia są komplementarne co do istoty poznania przestrzeni, toteż, jak twierdzi A.S. Kostrowicki, powinno się nimi posługiwać zwłaszcza w badaniach przestrzennych.

W zależności od celu pracy oraz zastosowanego podejścia badawczego przestrzeń mieszkaniową można umieścić w przestrzeni realnej lub postrzegalnej, w przestrzeni ekologicznej oraz w jej pięciu wyróżnionych podprzestrzeniach. W przestrzeni lokalizacyjnej A.S. Kostrowicki wymienia nawet, jako jedną z podprzestrzeni – przestrzeń mieszkaniową, w przestrzeni gospodarczej określił przestrzeń konsumpcji, w której parę lat wcześniej B. Jałowicki (1988) wyszczególnił również przestrzeń mieszkaniową. Zatem przestrzeń mieszkaniowa w zależności od przyjętego podejścia, nastawienia badawczego i celu realizowanego badania może również być charakteryzowana jako przestrzeń kulturowa, emocjonalna czy wyobrażona.

Zbliżoną klasyfikację przestrzeni zastosował, często cytowany w pracach dotyczących przestrzeni i miejsca, Yi-Fu Tuan, który wymienia trzy zasadnicze, nakładające się na siebie rodzaje przestrzeni – mityczną, pragmatyczną i abstrakcyjną. Przestrzeń mityczną rozumie jako schemat konceptualny, w którym mieszczą się również działania praktyczne, zaś przestrzeń pragmatyczną wyróżnia ze względu na ograniczenia związane z działaniami ekonomicznymi. Trzecia kategoria przestrzeni abstrakcyjnej wyodrębniona została jako twór pierwotnych doświadczeń wynikających z percepcji zmysłowej człowieka (Tuan 1987). Wyróżniona przestrzeń pragmatyczna ma charakter bardziej egzystencjalny, odnoszący się do życia codziennego. Jest bezustannie tworzona i zmieniana przez ludzką aktywność, która tworzy nowe znaczące struktury przez budowę miast, domów, kreowanie krajobrazów (Libura 1990). Codzienne doświadczenia wynikające z przemieszczania się, odbieranego zmysłami otoczenia, umożliwiają człowiekowi rozwinięcie poczucia przestrzeni oraz jej jakości i wartości.

A. Lisowski (2003), omawiając koncepcje przestrzeni w geografii, wskazywał na dwa ujęcia: autoteliczne (przedmioty i podmioty rozumiane jako równoważne składniki) i heteroteliczne (ujmowane z punktu widzenia wyodrębnionych podmiotów) – (ryc. 4). W ujęciu autotelicznym przestrzeń traktuje jako zbiór odseparowanych elementów i powiązań między nimi, przyjmujących charakter substancjalny (przepływy kapitału, siły roboczej, towarów), a uprzedmiotowionego człowieka jako równorzędny element w zbiorze innych składników. Takie ujęcie przestrzeni wykazuje konotacje z systemową koncepcją geografii.

Ryc. 4. Podstawowe typy przestrzeni w geografii człowieka według A. Lisowskiego
Źródło: A. Lisowski (2003).

Ujęcie heteroteliczne przypisuje konkretną przestrzeń ziemską do określonych podmiotów ją poznających i w niej działających. Takie ujęcie przestrzeni jest bliższe naukom społecznym i humanistycznym, uwaga nie koncentruje się na wzajemnych zależnościach elementów przestrzeni (geosystemu), ale na zależnościach istotnych z punktu widzenia działania określonego podmiotu, jednostki lub zbiorowości, często z uwzględnieniem aspektu aksjologicznego w ich działaniach. Według A. Lisowskiego (2003), w przypadku ujęcia heterotelicznego pojęcie środowiska geograficznego można zastąpić terminem przestrzeni ekologicznej lub społecznej.

Z pojęciem przestrzeni mieszkaniowej wiąże się termin miejsca zamieszkania. „Miejsce”, jako kategorię badawczą, wprowadziło do geografii społecznej kulturowe ujęcie przestrzeni w nurcie badań humanistycznych (Relph 1976; Buttimer 1979; Tuan 1987).

Yi-Fu Tuan (1987) w książce *Przestrzeń i miejsce* pisał: „Znaczenie przestrzeni nakłada się często na znaczenie miejsca. To, co na początku jest przestrzenią, staje się miejscem w miarę poznawania i nadawania wartości” (Tuan 1987: 16). Potwierdzeniem tej tezy są stwierdzenia, że przestrzenie otrzymują swą swoistość od miejsc (Heidegger 1974), że miejsca są częścią przestrzeni brzemiennej w sens (Madurowicz 2004).

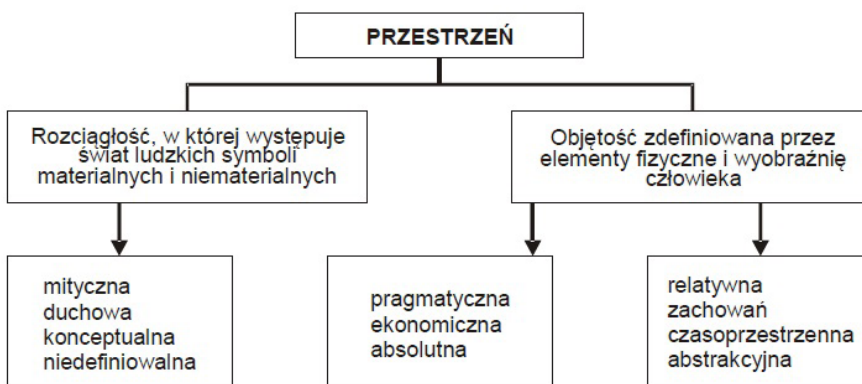
Jeszcze inną interpretację zakresu pojęciowego miejsca przedstawił A. Paasi (1991) twierdząc, że miejsce nie jest terminem dającym się zredukować do określonego fragmentu przestrzeni. Nie jest ono jedynie codziennym środowiskiem życia czy jednostką administracyjną. Miejsce jest niepowtarzalną siecią społecznych i materialnych powiązań przestrzenno-czasowych oraz towarzyszących im

znaczeń, wyrosłych na gruncie codziennego doświadczenia. Miejsce buduje kolejne epizody historii życia jednostki, mające zawsze wymiar geograficzny: rzeczywisty, wyobrażony czy też utopijny.

Kategorii miejsca nie można zatem rozpatrywać w oderwaniu od subiektywnego doświadczenia środowiska przez jednostki bądź społeczności. Miejsce nie ma konkretnego wymiaru przestrzennego. Może nim być przestrzeń pokoju, domu, kraju czy kontynentu (Sagan 2000). Do tego, aby powstało miejsce, niezbędny jest emocjonalny stosunek ludzi do konkretnego fragmentu przestrzeni w określony sposób zagospodarowanego, ich mentalne oswojenie z nim i jego zaakceptowanie, ich subiektywne wyobrażenie na temat charakteru tej przestrzeni.

Wśród architektów na istotne zagadnienie związane z postrzeganiem przestrzeni zwrócił uwagę K. Wejchert (1993), pisząc: „w rozumieniu pojęcia – przestrzeń pojawia się pewna niejasność. Za przestrzeń miejską, czy szerzej zurbanizowaną uważa się powszechnie teren wraz z jego pokryciem, budynkami, zielenią, drogami, a więc zarówno przedmioty, jak i próżnie między tymi przedmiotami. W języku potocznym, gdy myśli się o doznaniach wizualnych, pojęcie przestrzeni określane jest jako pustka, jako wszystko, co oddziela przedmioty. Tak więc na obszarze miasta, jako przestrzenie różnej wielkości i charakteru odczytuje się ulice, place, doliny rzek, przecinające miasta, czy tereny zielone ograniczone różnymi formami zabudowy. Ale formy otaczające przestrzeń pustą – stają się także charakterystycznymi składowymi przestrzeni”.

Urbanista J.M. Chmielewski (2001) przedstawił również definicję przestrzeni oraz schemat rozumienia tego pojęcia. Według niego „przestrzeń można rozpatrywać jako nieskończoną rozciągłość, w której występuje świat ludzkich symboli zmaterializowanych lub tylko wyobrażonych, albo jako objętość zdefiniowaną przez elementy fizyczne i wizualną wyobraźnię człowieka” (Chmielewski 2001: 15) (ryc. 5).

Ryc. 5. Zakres pojęcia „przestrzeń” według J.M. Chmielewskiego

Źródło: J.M. Chmielewski (2001).

J.M. Chmielewski w schemacie rozumienia pojęcia przestrzeni faktycznie dokonuje jej klasyfikacji, uwzględniając różne koncepcje przestrzeni pojawiające się w literaturze.

Inna klasyfikacja przestrzeni – według Ch. Norberga-Schulza (2000) – nawiązuje do wcześniejszych podziałów. Jej twórca skupił się na etapach poznawania przestrzeni, co bardziej nawiązuje do psychologii rozwojowej niż architektury i wskazuje na interdyscyplinarne podejście do tego zagadnienia (tab. 3).

Tabela 3. Klasyfikacja przestrzeni według Ch. Norberga-Schulza

Rodzaj przestrzeni	Czynność w przestrzeni	Rezultat czynności dla człowieka
Pragmatyczna	działanie w fizycznej przestrzeni	łącność z naturalnym środowiskiem
Percepcyjna	doraźne umiejscowienie się w otoczeniu	tworzenie indywidualnej tożsamości
Egzystencjalna	stabilne schematy poznawcze	włączanie w całość społeczną i kulturową
Kognitywna	analiza przestrzeni fizycznej	myślenie o przestrzeni
Abstrakcyjna	abstrakcyjne myślenie o przestrzeni	możliwość opisu innych form przestrzeni
Ekspresyjna (architektoniczna)	tworzenie, projektowanie przestrzeni	systematyzacja przestrzeni egzystencjalnych

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Ch. Norberg-Schulz (2000).

Brak precyzyjnego definiowania przez architektów pojęcia przestrzeni może wynikać z chęci stworzenia uniwersalnej definicji. Jednak żeby doprecyzować stosowane terminy, należy przyjąć określoną koncepcję przestrzeni. Kwestie te wcześniej dostrzegł teoretyk architektury Ch. Norberg-Schulz (2000). Kategorie przestrzeni egzystencjalnej, wyróżnione przez Ch. Norberga-Schulza, wskazują na specyficzne ujmowanie przestrzeni, charakterystyczne dla architektów i nawiązujące do koncepcji K. Lyncha (1960). W swej analizie przestrzeni egzystencjalnej Ch. Norberg-Schulz wyróżnił pięć jej poziomów: od najszerszego – geograficznego, przez poziom krajobrazu, poziom urbanistyczny, do poziomu domu i najwęższego – rzeczy. Jak sądzę, jego rozważania doprowadziły do najistotniejszego wskazania, mającego znaczenie dla podstawowego rozróżnienia zakresu analizowanych pojęć, że środowisko jest dane człowiekowi, a przestrzeń sam kształtuje.

J.M. Chmielewski niejasno definiuje relacje między przestrzenią a środowiskiem zamieszkania, którego określenie pojawiło się w schemacie (ryc. 6), natomiast szeroko wyjaśnia znaczenie pojęcia „środowisko”. J.M. Chmielewski jest również autorem definicji „środowiska zamieszkałego”, odnoszącej się do

relacji środowisko – przestrzeń – miejsce. Według J.M. Chmielewskiego (2001: 12) „przestrzeń staje się dla nas miejscem dopiero wtedy, kiedy odczuwana jest jako dobrze znana. Systemy takich zadomowionych przestrzeni, uświęconych ludzkim życiem, tworzą środowisko zamieszkania człowieka”.

Stwierdzenia J.M. Chmielewskiego wyraźnie wskazują na hierarchię systemu, w którym miejsca tworzą przestrzenie, a przestrzenie są częścią składową środowiska.

Ryc. 6. Zakres pojęciowy terminu „miejsce” według J.M. Chmielewskiego

Źródło: J.M. Chmielewski (2001).

W psychologicznym ujęciu K. Wódcz w pracy *Przestrzeń w teorii i badaniach psychologicznych* zwróciła uwagę, że problematyka przestrzeni w badaniach psychologów społecznych pojawiła się za sprawą K. Lewina i jego psychologii topologicznej. Autorka pisała, że „przestrzeń topologiczna K. Lewina to przestrzeń znacząca, tworzy ją układ wartościowanych pozytywnie (a zatem wywołujących aktywność propulsywną) i negatywnie (a więc działających repulsywnie) obiektów pola psychologicznego” (Wódcz 1989: 251–252). Zatem i w tej dziedzinie pojawiają się pojęcia środowiska oraz przestrzeni. A. Bańka (2002: 25) określał środowisko jako „względnie trwałe układy elementów otoczenia człowieka, ważnych dla jego życia i zachowania się”. Twierdził, że „elementami środowiska są zarówno elementy materialne, przestrzenne, geograficzne, społeczne i psychologiczne. W związku z tym można mówić o środowisku materialnym, przestrzennym,

geograficznym, architektonicznym, wirtualnym, społecznym, kulturowym, ekologicznym i psychologicznym. Tak szerokie definiowanie pojęcia „środowisko” wynika zapewne z interdyscyplinarnego podejścia do badania wzajemnych relacji między człowiekiem a środowiskiem, w którym funkcjonuje, jak również z pojemności i niedookreśloności samego terminu.

Psychologia środowiskowa skupia się na określeniu, w jaki sposób człowiek przystosowuje się do zastanych warunków życia i w jaki sposób je zmienia. U źródeł tych procesów leży zjawisko percepcji, którego mechanizm jest badany głównie przez psychologię środowiskową, natomiast elementy przestrzeni i środowiska są, jak gdyby, tłem do badania mechanizmu percepcji.

Przeźren w ujęciu socjologicznym, według A. Majera (2010), rozpatrywana jest z perspektywy dwóch głównych nurtów filozoficznych – materialistycznego i idealistycznego, co przesądza o ich teoretyczno-metodologicznym statusie. Szeroką definicję przestrzeni zaproponowali B. Jałowicki i M.S. Szczepański (2006: 314) określając, że „jest abstrakcyjną ideą (matematyczna), właściwością materii (fizyczna), środowiskiem naturalnym wykształconym w określony sposób w toku ewolucji (przyrodnicza, geograficzna), jest wreszcie tworem ludzkim, antropogenicznym, kulturowym i społecznym, a więc wytworzonym przez jednostki, grupy i zbiorowości ludzkie (społeczna, kulturowa)”.

W socjologii termin „przeźren” przeważnie ma dodawane określenie naczynające ją społecznym charakterem, jest to „przeźren społeczna”. A. Majer (2010: 43) zdefiniował ją jako „przeźren istniejącą fizycznie, lecz będącą także tworem antropogenicznym, kulturowym, nabierającym konkretnego kształtu i znaczenia dzięki ludzkiej obecności, użytkowanym i przekształcanym przez jednostki, grupy i zbiorowości w długim okresie”. Dalej twierdził, że nie ma socjologicznej teorii przeźreni, która pozwoliłaby opisywać i wyjaśniać jej funkcjonowanie w ustalonej ramie i kategoriach, a stosunek socjologów do przeźreni ewoluował wraz z jej rozwojem.

Kolejnym klasykiem socjologii uwzględniającym znaczenie przeźreni był G. Simmel (2008), dla którego stała się ważnym aspektem społecznej organizacji. Jego poglądy koncentrowały się wokół znaczenia przeźreni jako: (1) formy, przez którą organizuje się życie społeczne, (2) pola zachodzenia interakcji społecznych oraz (3) jej istnienia w sensie fizycznym, społecznym i psychologicznym. W *Socjologii przeźreni* G. Simmel (2008) przedstawił formy przeźrennego życia społecznego, które określił „jakościami formy przeźrennej”.

Kulturalistyczne podejście do badań nad przeźrenią miasta reprezentował A. Wallis (1990), według którego należy ją badać i rozumieć jako wartość. Socjolog definiował przeźren społeczną danej zbiorowości jako „użytkowany i kształtowany przez nią obszar, z którym wiąże ona system wiedzy, wyobrażeń, wartości i reguł zachowania, dzięki którym identyfikuje się najpełniej z tym właśnie obszarem” (Wallis 1990: 28). Jeśli dla A. Wallisa przeźren jest społeczna

z powodu przypisywania jej określonych wartości przez społeczności, to dla B. Jałowickiego i M.S. Szczepańskiego (2006) oznacza, że jest społecznie wytworzona. Przestrzeń ma charakter społeczny także dlatego, że ludzie w toku jej wytwarzania wchodzą ze sobą w różne stosunki władzy, własności, wymiany. „Przestrzeń, w której żyjemy, nie jest wytworem natury, ale ludzi, przy czym o jej kształcie zdecydowały czynniki przyrodnicze, społeczne i kulturowe” (Jałowicki, Szczepański 2006: 316). Charakteryzują ją bowiem specyficzne rodzaje ludzkich działań. Definicja B. Jałowickiego i M.S. Szczepańskiego umożliwia dokonywanie klasyfikacji przestrzeni społecznej w zależności od rodzajów aktywności. Mamy zatem przestrzenie produkcji, konsumpcji, przestrzeń pracy, przestrzeń zamieszkiwania, wypoczynku itp. Jak zauważają B. Jałowicki i M.S. Szczepański, tego rodzaju rozumienie i podziały przestrzeni związane są z podziałem funkcjonalnym stosowanym przez geografów i urbanistów. Przestrzeń jest, według nich, społeczna także dlatego, że ludzie przywiązują do przestrzeni określone wartości. „Wartość przestrzeni może być zarówno wymierna, jak i niewymierna. W pierwszym wypadku możemy ją określić w kategoriach technicznych i ekonomicznych, w drugim zaś w kategoriach społecznych. Wartość techniczna przestrzeni to przydatność do określonych celów. Mimo, że przydatność techniczna przestrzeni wiąże się z jej wartością ekonomiczną, bynajmniej nie jest z nią tożsama. Wartość ekonomiczna przestrzeni wyraża się jej ceną, która zależy nie tylko od jej walorów użytkowych, technicznych, lecz także od znaczenia, jakie dana grupa społeczna przywiązuje do określonego fragmentu przestrzeni”. B. Jałowicki i M.S. Szczepański (2006: 317) zwrócili także uwagę na publiczny i prywatny charakter przestrzeni, który wiąże się z prawem jej własności, choć nie zawsze jest z nim tożsamy, np. wynajmowane mieszkanie nie jest naszą własnością, ale stanowi naszą przestrzeń prywatną.

Rolę przestrzeni, jako czynnika aktywnie wpływającego na oddziaływanie i zachowania ludzi, zawiera także koncepcja B. Hamma (1990). W jego ujęciu przestrzeń powinna być rozpatrywana w kategoriach fizycznych i symbolicznych, będąc rzeczywistym lub potencjalnym obszarem zachodzenia interakcji społecznych, z naciskiem na rozmaite postrzeganie i interpretowanie przestrzeni przez różne grupy mieszkańców.

B. Jałowicki i M.S. Szczepański (2006: 314) w obszernej publikacji dedykowanej pojmowaniu przestrzeni w socjologii, dużo uwagi poświęcili Lefèbvre’owskiemu spojrzeniu na przestrzeń od strony struktury znaczenia.

Koncepcję przestrzeni zaproponowaną przez H. Lefèbvre’a rozwinął B. Jałowicki (1988), wprowadzając na stałe do socjologii teorię „społecznego wytwarzania przestrzeni”. Zauważył on, że ludzie sami wytwarzają przestrzeń, w której żyją, jednak nie w sposób dowolny, ale uwarunkowany wieloma czynnikami. Są to czynniki przyrodnicze, technika i technologia, stosunki panowania i podległości – związane ze stosunkami własności i systemu sprawowania władzy i ideologii

warstw dominujących w społeczeństwie, a także system wartości i kategorie kultury składające się na model świata danego społeczeństwa.

B. Jałowiecki (1988) wyróżnił w przestrzeni społecznie wytwarzanej pięć głównych form przestrzennych, takich jak: przestrzeń produkcji, przestrzeń konsumpcji, w której zawiera się przestrzeń mieszkaniowa (zamieszkania), przestrzeń władzy, przestrzeń symboliczną oraz przestrzeń wymiany – rozumianą jako obszary transferu dóbr, informacji lub technologii lub jako teren wraz z urządzeniami służącymi wymianie. Podział przestrzeni nie jest rozdzielnym, bowiem w przestrzeni mieszkaniowej (przeźrenie konsumpcji) może również funkcjonować przestrzeń symboliczna lub wymiany. Teoria B. Jałowieckiego nie tylko porządkuje wiedzę na temat wytwarzania wspomnianych pięciu form przestrzennych w różnych epokach, z uwzględnieniem determinant przekształceń przestrzeni oraz głównych „aktorów” wytwarzania przestrzeni, ale także pozwala zrozumieć powiązania rozwoju społecznego z elementami rozwoju przestrzennego (tab. 4).

Tabela 4. Schemat społecznego wytwarzania przestrzeni według B. Jałowieckiego (1988)

		Epoka				
		1	2	3	4	5
Kategoria		Preindustrialna	Industrialna	Kapitalizm (post-industrializm)	Realny socjalizm	
Determinanty		<ul style="list-style-type: none"> • odległość • czas • produkcja 	<ul style="list-style-type: none"> • maszyna parowa • wzrost liczby ludności • surowce naturalne 	<ul style="list-style-type: none"> • rekonstrukcja przestrzeni produkcji • dalsza koncentracja kapitału • aktywizacja obszarów nieuprzemysłowionych • zmierzch starych obszarów przemysłowych • ochrona środowiska 	<ul style="list-style-type: none"> • decyzje polityczne 	
Aktorzy		<ul style="list-style-type: none"> • feudałowie • kościół • mieszczaństwo 	<ul style="list-style-type: none"> • państwo • organizacje gospodarcze • przedsiębiorcy budowlani 	<ul style="list-style-type: none"> • korporacje międzynarodowe • państwo (w zakresie infrastruktury) • przedsiębiorcy budowlani • architekci • indywidualni inwestorzy 	<ul style="list-style-type: none"> • instancje polityczne • prywatni inwestorzy (mikroskala) 	

Tabela 4 cd.

1	2	3	4	5
Formy przestrzenne				
Produkcji	<ul style="list-style-type: none"> • gospodarstwo wiejskie • warsztat rzemieślniczy 	<ul style="list-style-type: none"> • wieś – produkcja rolnicza • manufaktury fabryki 	<ul style="list-style-type: none"> • fabryki (produkcja) • biura (zarządzanie) • placówki naukowe (innowacje; R & D) 	<ul style="list-style-type: none"> • rejonys wysoko uprzemysłowione
Konsumpcji	<ul style="list-style-type: none"> • gospodarstwo wiejskie • zamek rycerski • pałac magnacki • dwór szlachecki 	<ul style="list-style-type: none"> • rozrastające się miasto (początki procesu urbanizacji) • osiedla robotnicze • kamienica mieszczańska • nowe ulice 	<ul style="list-style-type: none"> • duże osiedla mieszkaniowe • przestrzeń rekreacji • budowa nowych miast (Anglia, Francja) 	<ul style="list-style-type: none"> • wielkopłytowe osiedla mieszkaniowe • braki infrastrukturalne
Wymiany	<ul style="list-style-type: none"> • rynek • kościół 	<ul style="list-style-type: none"> • rynek • wymiana przemysłowa – giełdy • kolej 	<ul style="list-style-type: none"> • utrata znaczenia rynku: przestrzeń wymiany jest wszędzie • transport i komunikacja (samochód) • środki masowego przekazu 	<ul style="list-style-type: none"> • państwowe placówki handlowe • „czarny rynek”
Władzy	<ul style="list-style-type: none"> • zamek (siedziba feudała) • ratusz (władze miasta) 	<ul style="list-style-type: none"> • pałace (fabrykanta i książęcy lub królewski) • ratusz 	<ul style="list-style-type: none"> • siedziby korporacji • siedziby władz państwowych, regionalnych, miejskich 	<ul style="list-style-type: none"> • siedziby partii (na wszystkich szczeblach)
Symboliczna	<ul style="list-style-type: none"> • kościół • zamek 	<ul style="list-style-type: none"> • kościół • fabryka 	<ul style="list-style-type: none"> • symbolika specyficzna dla danego miejsca 	<ul style="list-style-type: none"> • dowartościowanie zabytków

Źródło: K. Bierwiazzonek (2008).

Pokazany w tabeli 4 funkcjonalny podział przestrzeni często jest uzupełniany przez socjologów, ale również geografów, architektów i urbanistów podziałem przestrzeni według kryterium dostępności (Kaczmarek 1996; Bartoszek, Gruszczyńska, Szczepański 1997; Markowski 1999; Chmielewski 2001).

A. Bartoszek, L.A. Gruszczyńska i M.S. Szczepański (1997) podzielili przestrzeń na:

1. Publiczną – dostępną bez ograniczeń dla wszystkich mieszkańców miasta.
2. Półpubliczną – z dostępem symbolicznie limitowanym (np. urzędy miejskie).
3. Półprywatną – zawłaszczaną przez prywatne osoby, np. na ogródki przydomowe w zabudowie blokowej.
4. Prywatną – stanowiącą własność poszczególnych osób.
5. Intymną – szczególny rodzaj przestrzeni prywatnej, zapewniającej swobodę zachowań, np. sypialnia.

Urbaniści i geografowie najczęściej proponowali podział ograniczony do przestrzeni prywatnej (mieszkania), półpublicznej lub niekiedy określanej grupową (domu) i publicznej (otoczenia) (Kaczmarek 1996; Markowski 1999; Chmielewski 2001).

Inną klasyfikację przestrzeni zaproponował A. Wallis uznając, że istnieją cztery podziały przestrzeni, które można stosować łącznie lub rozdzielnie, bo oparte są na różnych kryteriach (Wallis 1990: 61):

1. Przestrzeń otwartą i zamkniętą – wyróżnieniem jest istnienie ograniczeń architektonicznych (otwarta: ulice, place, podwórka; zamknięta: dom, szkoła, kościół).
2. Przestrzeń publiczną i instytucjonalną – kryterium stanowi dostępność, przy czym przestrzeń instytucjonalna dzieli się na kolektywną (zakład pracy) i prywatną (mieszkania).
3. Podział przestrzeni według pełnionych funkcji uzależniony od potrzeb badacza, np. na przestrzeń mieszkaniową (Groeger 2004), przestrzeń turystyczną (Liszewski 1995; Włodarczyk 2009), przestrzeń usługową (Rochmińska 2013), przestrzeń religijną (Klima 2011).
4. Podział przestrzeni według znaczenia lub zasięgu wykonywanej funkcji – klasyfikacja ta może być wykorzystana do zdefiniowania obszaru oddziaływania przestrzeni instytucjonalnej (np. Wolaniuk 2010) bądź określenia znaczenia przestrzeni publicznych w strukturze miasta (np. Marszał 2012).

Zaproponowane podziały przestrzeni według A. Wallisa nie mają jasnych kryteriów, ale świadczą o mnogości możliwych i stosowanych w praktyce klasyfikacji w zależności od celu badawczego i reprezentowanego podejścia do badania przestrzeni.

S. Nurek (1982) w pracy poświęconej waloryzacji przestrzeni osiedli mieszkaniowych, wyróżnił przestrzeń rzeczywistą (fizyczną) i przestrzeń symboliczną.

Współczesny, amerykański socjolog miasta Mark Gottdiener (1994) traktuje przestrzeń jako czynnik wpływający na ludzkie działania, jak również jako pojemnik mieszczący w sobie różne ludzkie rodzaje aktywności. Według niego, przestrzeń oddziałuje w wielu wymiarach, podsuwając ludziom sposoby i formy zachowań. W rezultacie tych oddziaływań poszczególne osoby, jak i społeczeństwa

nieustannie zmieniają przestrzeń tak, aby lepiej odpowiadała ich potrzebom. W swych poglądach jasno formułuje tezę o wzajemnym oddziaływaniu ludzi i przestrzeni. Przestrzeń jest w odpowiedni sposób zabudowana i zorganizowana. Ludzie, kształtując ją, kierują się różnymi względami – kulturowymi, ekonomicznymi, politycznymi, nadając elementom przestrzeni określone znaczenie, a następnie te znaczące właściwości przestrzeni organizują codzienne ludzkie zachowania.

1.4. Podsumowanie

W naukach zajmujących się związkami człowieka z przestrzenią, takimi jak: geografia, urbanistyka, psychologia środowiskowa lub socjologia, rozumienie pojęcia przestrzeni charakteryzuje się pewną wspólnotą znaczeń. Istnieją wprawdzie różnice w podejściu do przestrzeni, ujawnione w zakresach pojęciowych definicji lub klasyfikacjach przestrzeni według różnych autorów, ale widoczne jest, że również się wzajemnie uzupełniają. Wynika to zapewne nie tyle z braku precyzji pojęciowej, ile z nastawień filozoficznych, często niezwerbalizowanych, a także nieświadomych przez używających te pojęcia.

Zatem nie jest możliwe, ani też nieodzowne formułowanie jednej definicji przestrzeni mieszkaniowej, ponieważ jest ona uzależniona od sposobu jej pojmowania, od podmiotu i postawionych celów badawczych. Niekiedy może zostać opisana ścisłymi metodami, kiedy indziej można jedynie ją szacować, dlatego mamy do czynienia z wieloma definicjami przestrzeni, jak również z różnymi sposobami jej klasyfikowania i wartościowania w zależności od zastosowanego podejścia i celu realizacji badania.

Przytaczane wcześniej, szeroko omówione poglądy geografów, architektów, socjologów dotyczące struktury i hierarchii środowiska, przestrzeni oraz miejsca uprawniają do zaproponowania prostego modelu struktury środowiska mieszkaniowego (zamieszkania, mieszkalnego), w którym jasno określone jest miejsce przestrzeni mieszkaniowej, jak również miejsca zamieszkania (ryc. 7).

Hierarchia zaproponowanego modelu pokazuje, że pojęcie środowiska mieszkaniowego jest nadrzędne i obejmuje swym zakresem przestrzeń mieszkaniową. Natomiast przestrzeń mieszkaniowa składa się ze zbioru miejsc zamieszkania. Mając na celu bardziej precyzyjne oddzielenie tego, co jest środowiskiem mieszkaniowym, od tego, co przestrzenią mieszkaniową, proponuję przyjęcie za Ch. Norbergiem-Schulzem stwierdzenia, że „**środowisko jest nam dane, a przestrzeń sami wytwarzamy**”. To uniwersalne stwierdzenie w praktyce porządkuje zakres stosowania terminu środowiska mieszkaniowego i przestrzeni mieszkaniowej.

Ryc. 7. Model zależności między miejscem zamieszkania, przestrzenią mieszkaniową (zamieszkania) i środowiskiem mieszkaniowym (zamieszkania)

Źródło: opracowanie własne.

1.4.1. Definicja i atrybuty przestrzeni mieszkaniowej

Interdyscyplinarny przegląd ujęć definiowania opisywanej przestrzeni skłania do zaproponowania geograficznego podejścia i systematyzacji atrybutów przestrzeni mieszkaniowej.

Poniżej przedstawiono w punktach założenia będące podstawą sformułowania definicji przestrzeni mieszkaniowej:

1. Zakłada się hierarchizację zakresu pojęć od najbardziej obszernych do szczegółowych: środowisko – przestrzeń – miejsce.
2. Definiując przestrzeń mieszkaniową można zastosować następujące ujęcia:
 - realne (formalne) – część przestrzeni trwale zagospodarowana na cele mieszkaniowe, w której mieszka człowiek;
 - funkcjonalne – część przestrzeni pełniąca realnie lub potencjalnie funkcje mieszkaniowe;
 - percepcyjne – przestrzeń postrzegana indywidualnie przez człowieka jako miejsce zamieszkania.
3. W podejściu do badania przestrzeni mieszkaniowej można uwzględnić następujące jej podziały w zależności od przyjętych kryteriów:
 - pod względem dostępności można ją podzielić na: **prywatną** – z ograniczonym dostępem kontrolowanym przez mieszkańców (mieszkanie, dom), **półprywatną** – z ograniczonym dostępem (klatki schodowe) i **publiczną** – ogólnie dostępną;
 - **wewnętrzną** (związaną z domem) i **zewnętrzną** (związaną z otoczeniem domu lub mieszkania). W wewnętrznej przestrzeni mieszkaniowej zawiera się przestrzeń prywatna i półprywatna. Przestrzeń zewnętrzna zawiera publiczną przestrzeń mieszkaniową;

- **obiektywną i subiektywną**. Obiektywna przestrzeń mieszkaniowa jest zbiorem zagospodarowanych obszarów przeznaczonych pod funkcję mieszkaniową. Subiektywna – indywidualną przestrzenią mieszkaniową człowieka.
 - w ujęciu percepcyjnym można ją klasyfikować jako **potencjalną (wyobrażeniową) i duchową (symboliczną)**. Przestrzeń mieszkaniowa potencjalna to teoretycznie możliwa do zamieszkania przestrzeń, będąca zbiorem wyobrażeń na temat obszarów potencjalnie możliwych do zamieszkania (często bez większej wiedzy o nich). Przestrzeń mieszkaniowa duchowa jest wytworem doświadczeń, myśli i uczuć umysłu oraz systemu wartości preferowanych przez człowieka.
4. W procesie wyboru miejsca zamieszkania między wymienionymi kategoriami przestrzeni mieszkaniowej zachodzą relacje. Wyobrażenia o potencjalnej przestrzeni mieszkaniowej podlegają w procesie decyzyjnym filtracji, związanej z wyborem miejsca zamieszkania. Mamy zatem w procesie postrzegania i wartościowania przestrzeni mieszkaniowej do czynienia z:
- filtrem poznania, tzn. jakie znamy miejsca zamieszkania w znanej nam przestrzeni mieszkaniowej;
 - filtrem możliwości finansowych, tzn. umożliwiających pozyskanie danego miejsca zamieszkania;
 - filtrem własnej aktywności w realizacji potrzeb.

W rezultacie tego procesu dochodzimy do realnej, aktualnie zajmowanej przestrzeni mieszkaniowej, którą można zdefiniować jako:

Część przestrzeni (geograficznej) pełniąca realnie lub potencjalnie funkcje mieszkaniowe, zagospodarowana na cele mieszkaniowe, postrzegana i wartościowana przez ludność jako miejsce zamieszkania.

Tak definiowana przestrzeń mieszkaniowa posiada następujące atrybuty:

- jest ograniczona warunkami środowiska geograficznego;
- jest złożona fizycznie z różnych form zabudowy i zagospodarowania;
- jest wytwarzana przez człowieka i służy zaspokojeniu jego potrzeb;
- stanowi element warunkujący prawidłowy rozwój człowieka;
- ma charakter lokalny;
- powstaje w sposób ewolucyjny lub rewolucyjny;
- dynamicznie zmienia swój charakter w czasie, podlegając cyklom;
- zawłaszcza nowe obszary;
- podlega prawom ekonomicznym;
- posiada swoją wartość;
- podlega specyficznym przepisom prawnym;
- jest obiektem zainteresowania wielu instytucji (typu banki, deweloperzy, biura projektowe, urzędy) oraz prywatnych osób.

Tak rozumiana przestrzeń mieszkaniowa jest powiązana z wieloma innymi elementami środowiska mieszkaniowego, z którymi wchodzi we wzajemne relacje.

Literatura

- Bańka A., 2002, *Spoleczna psychologia środowiskowa*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Bartkowski T., 1969, *Koncepcja środowiska geograficznego jako idea generalna geografii*, „Przegląd Geograficzny”, 41(3): 537–540.
- Bartkowski T., 1986, *Zastosowania geografii fizycznej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Bartnicka M., 1989, *Wyobrażenia przestrzeni miejskiej Warszawy. Studium geografii percepcji*, „Dokumentacja Geograficzna”, 2, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN.
- Bartoszek A., Gruszczyńska L.A., Szczepański M.S., 1997, *Miasto i mieszkanie w społecznej świadomości*, Katowice.
- Bierwiaczonek K., 2008, *Percepcja i waloryzacja przestrzeni miasta. Studium porównawcze z socjologii przestrzeni na przykładzie Będzina, Cieszyna, Mikołowa i Żywca*, Wydawnictwo Górnośląskiej Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Mysłowice.
- Buttimer A., 1979, *Erewhon or nowhere land*, [w:] Gale S., Olsson G. (red.), *Philosophy in Geography*, Reidel, Dordrecht.
- Buttimer A., 1993, *Geography and the human spirit*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London.
- Cesarski M., 2006, *Mieszkalnictwo i osadnictwo w integracji europejskiej – możliwości i bariery*, [w:] Żukowska K. (red.), *Integracja europejska – nowe bariery czy trwałe kryzys?*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa: 167–181.
- Cesarski M., 2012, *Od funkcjonalnego mieszkania ku zrównoważonej przestrzeni zamieszkiwania – rola infrastruktury osadniczej*, „Studia i Prace KES”, 2(10): 125–149.
- Cesarski M., 2014, *Zrównoważona przestrzeń zamieszkiwania platformą regionalnej spójności społecznej – kontrowersje wokół perspektywy Unii Europejskiej*, Komitet Nauk o Pracy i Polityce Społecznej Uniwersytetu Warszawskiego, 35.
- Chmielewski J.M., 2001, *Teoria urbanistyki w projektowaniu i planowaniu miast*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa.
- Chojnicki Z., 1999, *Podstawy metodologiczne i teoretyczne geografii*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Dąbrowska-Milewska G., 2010, *Standardy urbanistyczne dla terenów mieszkaniowych – wybrane zagadnienia*, „Architecturae et Artibus”, 2: 17–31.
- Degórski M., 2004, *Geografia fizyczna a społeczno-ekonomiczna w badaniach środowiska geograficznego*, [w:] Chojnicki Z. (red.), *Geografia wobec problemów teraźniejszości i przyszłości*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Degórski M., 2005, *Środowisko przyrodnicze a środowisko geograficzne*, [w:] Maik W., Rembowska K., Suliborski A. (red.), *Geografia jako nauka o przestrzeni, środowisku i krajobrazie. Podstawowe idee i koncepcje w geografii*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź.
- Domański R., 1982, *Teoretyczne podstawy geografii ekonomicznej*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Douglas I., Hugget R., Robinson M., 2004, *Companion encyclopedia of geography: the environment and humankind*, Routledge.

- Dzieciuchowicz J., 2011a, *Spoleczne budownictwo mieszkaniowe w Łodzi – rozwój, zasoby mieszkaniowe i ich użytkownicy*, [w:] Dzieciuchowicz J. (red.), *Współczesne przemiany środowiska mieszkaniowego – wybrane problemy*, „Space–Society–Economy”, 10, Department of Spatial Economy and Spatial Planning, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź: 115–141.
- Dzieciuchowicz J., 2011b, *Środowisko mieszkaniowe wielkiego miasta: przykład Łodzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź: 1–219.
- Dzieciuchowicz J., Groeger L., 2017, *Nowa przestrzeń mieszkaniowa, lofty i rezydencje Łodzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Dziewoński K., 1988, *Teoretyczne problemy gospodarki przestrzennej*, Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, 138, Warszawa.
- Encyklopedia powszechna PWN*, 1996, T. 1–6, Warszawa.
- Flis J., 1985, *Szkolny słownik geograficzny*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa.
- Folta M., 2004, *Metodyka heurystyczna w projektowaniu organizacji przestrzeni środowiska mieszkalnego*, Prace Naukowe Wydziału Architektury Politechniki Wrocławskiej, „Architektura Mieszkaniowa”, 4(4): 67–71.
- Gale N., Golledge R.G., 1989, *O subiektywnym dzieleniu przestrzeni*, [w:] Bartnicka M. (red.), *Geografia percepcji*, Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej, 2: 29–50.
- Georgantís N., Barreda-Tarrazona I., 2000, *Spatial economics and ecosystems. The interaction between economics and the natural environment*, Wit Press, Southampton, Boston.
- Golka M., 1992, *Egalitarne i elitarne postawy wobec przestrzeni mieszkalnej*, [w:] Jałowicki B., Libura H. (red.), *Percepcja i waloryzacja środowiska naturalnego i antropogenicznego*, Warszawa.
- Golledge R.G., 1976, *Reality, process and the dialectical relation between man and environment*, [w:] Gale S., Olsson G. (red.), *Philosophy in geography*, Reidel, Dordrecht.
- Gottdiener M., 1994, *The Social Production of Urban Space*, 1–340.
- Gregory K., 2000, *The changing nature of physical geography*, Arnold, London.
- Gregory K., Johnston D., Pratt R.J., Watts G., Whatmore M., 2009, *The Dictionary of Human Geography*, Blackwell, Oxford–Mald.
- Groeger L., 2004, *Waloryzacja przestrzeni mieszkaniowej (w opiniach klientów łódzkich biur obrotu nieruchomościami)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Groeger L., 2013, *Zróźnicowanie i wartościowanie przestrzeni mieszkaniowej na przykładzie miast województwa łódzkiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Groeger L., 2016, *Zagospodarowanie miejskiej przestrzeni mieszkaniowej w aspekcie potrzeb społeczności lokalnych*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica”, 24: 29–43.
- Gronostajska B., 2007, *Kreacja i modernizacja przestrzeni mieszkalnej*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław.
- Haggett P., 1983, *Geography: a modern synthesis*, Harper Int. Edition, New York.
- Hamm B., 1990, *Wprowadzenie do socjologii osadnictwa*, tłum. A. Roslan, Książka i Wiedza, Warszawa.
- Heidegger M., 1974, *Budować, mieszkać, myśleć*, „Teksty”, 6.
- Huguet M., 1983, *Środowisko zamieszkania*, [w:] Reuchlin M. (red.), *Psychologia życia codziennego*: 148–231.

- Jałowicki B., 1988, *Społeczne wytwarzanie przestrzeni*, Książka i Wiedza, Warszawa.
- Jałowicki B., Szczepański M.S., 2006, *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
- Jaszcuk-Skolimowska B., 2009, *Jakość struktur przestrzennych terenów wiejskich i małych miast w systemie planowania gminnego i lokalnego*, Wydawnictwo Bernardinum, Pelplin.
- Jędrzejczyk D., 2004, *Geografia humanistyczna miasta*, Wydawnictwo Akademickie „Dialog”.
- Kaczmarek S., 1996, *Struktura przestrzenna warunków zamieszkania w Łodzi*, „Szlakami Nauki”, 23, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź.
- Klima E., 2011, *Przestrzeń religijna miasta*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Kobylarczyk J., 2013, *Ocena jakości środowiska zamieszkania w wybranych miastach województwa podkarpackiego po okresie „transformacji” w pierwszej dekadzie XXI wieku*, Politechnika Krakowska, Kraków.
- Kostrowicki A.S., 1992, *System „człowiek–środowisko” w świetle teorii ocen*, „Prace Geograficzne”, 156, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa.
- Kostrowicki A.S., 1997, *Przestrzeń – jej istota i zróżnicowanie*, [w:] Kultuniak J. (red.), *Rzeki. Kultura – cywilizacja – historia*, VI, Wydawnictwo Śląsk, Katowice.
- Leszczycki S., 1972, *Pojęcie czynnika przestrzeni i jego rola we współczesnej gospodarce*, [w:] Secomski K. (red.), *Elementy teorii planowania przestrzennego*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa: 5–32.
- Libura H., 1990, *Percepcja przestrzeni miejskiej*, „Rozwój Regionalny, Rozwój Lokalny, Samorząd Terytorialny”, 31, Instytut Gospodarki Przestrzennej, Uniwersytet Warszawski, Warszawa.
- Lisowski A., 2003, *Koncepcje przestrzeni w geografii człowieka*, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Uniwersytet Warszawski, Warszawa.
- Lisowski A., 2007, „Przestrzeń” i „percepcja” w transdyscyplinarnych badaniach miast – spojrzenie geografa, [w:] Madurowicz M. (red.), *Percepcja współczesnej przestrzeni miejskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Liszewski S., 1995, *Przestrzeń turystyczna*, „Turizm”, 5(2): 87–103.
- Lynch K., 1960, *The image of the city*, MIT Press, Cambridge MA.
- Łukasiuk M., Jewdokimow M., 2014, *Socjologia zamieszkiwania*, Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa, Warszawa.
- Madurowicz M., 2004, *Absolutny wymiar przestrzeni miejskiej*, [w:] Jędrzejczyk D. (red.), *Humanistyczne oblicze miasta*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Maik W., 2004, *Główne płaszczyzny między geografją fizyczną a geografją społeczno-ekonomiczną*, [w:] Chojnicki Z. (red.), *Geografia wobec problemów teraźniejszości i przyszłości*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Majer A., 2010, *Socjologia i przestrzeń miejska*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Markowski T., 1999, *Zarządzanie rozwojem miast*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

- Marszał T., 2012, *Miasto innowacyjne – koncepcja i uwarunkowania rozwoju*, [w:] Ma-kiela Z., Szromnik A. (red.), *Miasto innowacyjne. Wiedza. Przedsiębiorczość. Marke-ting*, „Studia KPZK PAN”, 141, Warszawa: 7–18.
- Matczak A., 2014, *Problematyka mieszkalnictwa w badaniach Profesora Jerzego Dzie-ciuchowicza*, „Space–Society–Economy”, 13: 107–126.
- Mayhew S., 1997, *A Dictionary of Geography*, Oxford University Press, Oxford–New York.
- Misiak W., 1993, *Jakość życia w osiedlach miejskich*, (No. 1424), Wydawnictwo Uni-wersytetu Wrocławskiego.
- Moore W.G., 1989, *The Pengu in dictionary of geography*, Penguin Books, New York.
- Niezabitowska E., Bartoszek A., Kucharczyk-Brus B., Niezabitowski M., 2012, *Środowi-sko zamieszkania polskich seniorów – rozpoznanie problematyki w badaniach inter-dyscyplinarnych. Studia przypadków na wybranych przykładach*, Katowice.
- Norberg-Schulz Ch., 2000, *Bycie, przestrzeń i architektura*, tłum. B. Gadomska, Mura-tor, Warszawa.
- Nowicki J., 2004, *Środowisko mieszkaniowe*, cz. 1: *Podstawy teoretyczne i aksjologiczne projektowania*, Oficyna Wydawnicza Wyższej Szkoły Ekologii i Zarządzania: 1–154.
- Nurek S., 1982, *Waloryzacja przestrzeni osiedli mieszkaniowych*, Prace Naukowe Uni-wersytetu Śląskiego, 387, Katowice.
- Paasi A., 1991, *Deconstructing regions: notes on the scale of spatial life*, „Environment and Planing A”, 23: 239–256
- Przewoźniak M., 1999, *O badaniach struktury przestrzennej środowiska przyrodniczego w polskiej geografii fizycznej*, [w:] Domański B., Widacki W. (red.), *Geografia polska u progu trzeciego tysiąclecia*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków.
- Relph E., 1976, *Place and placeness*. Pion, Brondesbury Park, London.
- Rembarz G., 2010a, *Rola przestrzeni publicznej w odnowie i kształtowaniu miejskiego środowiska mieszkaniowego*, [w:] Lorens P., Martyniuk-Pęczek J. (red.), *Zarządza-nie rozwojem przestrzennym miast*, Wydawnictwo Urbanista, Politechnika Gdańska, Gdansk: 138–156.
- Rembarz G., 2010b, *Niemiecki współczesny model kształtowania miejskich struktur mieszkaniowych*, „Architecturae et Artibus”, 2(3): 43–51.
- Rembowska K., 2000, *Tożsamość lokalna i regionalna. Region Łódzki*, „Acta Universita-tis Lodziensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica”, 3, Wydawnictwo Uniwersyte-tu Łódzkiego, Łódź: 3–9.
- Rochmińska A., 2013, *Atrakcyjność łódzkich centrów handlowych oraz zachowania nabywcze i przestrzenne ich klientów*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź: 1–302.
- Runge J., 2017, *Przestrzeń społeczna miasta – dylematy geograficzno-metodologiczne*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica”, 27: 99–109.
- Rykiel Z., Pirveli M., 2005, *Przestrzeń a środowisko w geografii. Ujęcie krytyczne*, [w:] Maik W., Rembowska K., Suliborski A. (red.), *Geografia jako nauka o przestrze-ni, środowisku i krajobrazie*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź.
- Sagan I., 2000, *Miasto. Scena konfliktów i współpracy. Rozwój miast w świetle koncepcji reżimu miejskiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.

- Schmieder A.A. (red.), 1970, *A dictionary of basic geography*, Allyn and Bacon Inc., Boston.
- Schneider-Skalska G., 2000, *Czym było, czym jest i będzie środowisko mieszkaniowe?*, [w:] *Mieszkanie, dom, środowisko mieszkaniowe na przełomie wieków*, „Zeszyty Naukowe”, 7/00, Instytut Projektowania Urbanistycznego, Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej, Kraków.
- Schneider-Skalska G., 2012, *Zrównoważone środowisko mieszkaniowe, społeczne – oszczędne – piękne*, Kraków.
- Simmel G., 2008, *Socjologia przestrzeni*, [w:] *Pisma socjologiczne*, tłum. M. Łukasiewicz, Oficyna Naukowa, Warszawa.
- Skibniewska H., 1994, *Modele mieszkalnictwa dla osób starszych i niepełnosprawnych*, [w:] *Środowisko zamieszkania a niepełnosprawni*, Instytut Filozofii i Socjologii PAN, Warszawa: 24–38.
- Słownik języka polskiego PWN*, 1978–1981, T. 1–3, Warszawa.
- Stachura E., 2014, *Zrównoważone środowisko mieszkaniowe i jego wpływ na wzorce konsumpcji*, „Konsumpcja i Rozwój”, 3 (8): 61–72.
- Suliborski A., Wójcik M., 2016, *Środowisko mieszkaniowe miasta jako przedmiot badań geografii osadnictwa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Tuan Y.F., 1987, *Przestrzeń i miejsce*, Warszawa.
- Turowski J., 1979, *Środowisko mieszkalne w świadomości ludności miejskiej*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Wallis A., 1990, *Socjologia przestrzeni*, Niezależna Oficyna Wydawnicza, Warszawa.
- Walmsley D.J., Lewis G.J., 1997, *Geografia człowieka, podejścia behawioralne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Wejchert K., 1993, *Przestrzeń wokół nas*, Fibak Noma Press, Katowice.
- Wilczyński W., 2005, *Ewolucja poglądów geograficznych na środowisko*, [w:] Maik W., Rembowska K., Suliborski A. (red.), *Geografia jako nauka o przestrzeni, środowisku i krajobrazie. Podstawowe idee i koncepcje w geografii*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź.
- Włodarczyk B., 2009, *Przestrzeń turystyczna – istota, koncepcje, determinanty rozwoju*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Wojtanowicz J., 1998, *Geografia a ochrona środowiska*, „Przegląd Geograficzny”, 70(1–2): 3–10.
- Wolaniuk A., 2010, *Uniwersytety i ich rola w organizacji przestrzeni*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź: 1–198.
- Wódcz J., 1989, *Przestrzeń w teorii i badaniach psychologicznych*, [w:] Wódcz J. (red.), *Przestrzeń znacząca*, Śląski Instytut Naukowy, Katowice.
- Wódcz K., 1991, *Praca socjalna w środowisku zamieszkania*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Zaniewska H., 2006, *Środowisko mieszkaniowe w Polsce w latach 1991–2005*, [w:] Zaniewska H., Tokajuk A. (red.), *Tendencje w kształtowaniu zabudowy mieszkaniowej współczesnych miast*, Politechnika Białostocka, Wydział Architektury, Białystok.
- Ziółkowski J., 1972, *Środowisko mieszkalne a cywilizacja*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.

Zrałek M., 2000, *Mieszkalnictwo i środowisko zamieszkania: polityka społeczna w okresie transformacji*, Akademia Ekonomiczna, Katowice.

Zrałek M., 2002, *Środowisko mieszkalne współczesnego miasta*, [w:] Słodczyk J. (red.), *Demograficzne i społeczne aspekty rozwoju miast*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole.

Żróbek-Różańska A., Żróbek-Sokolnik A., Dynowski P., 2017, *Czy mieszkańcy miast preferują tereny cenne przyrodniczo pod budowę domu pod miastem? Studium strefy podmiejskiej Olsztyna*, „Prace Geograficzne”, 149: 123–139.

Źródło internetowe

www.arch.pk.edu.pl.

Historia artykułu

Data wpływu: 5 listopada 2018

Data akceptacji: 10 grudnia 2018